

DOI: 10.33310/2518-7813-2019-67-4-149

УДК 37.016.47

Любов ПРОДАН

*Старший викладач кафедри теорії й методики
дошкільної та початкової освіти*

*Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,
м. Миколаїв, Україна*

e-mail: lyuba.prodan@moippo.mk.ua

КОНТРОЛЬ І ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У СИСТЕМІ УРОКІВ В ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Переорієнтація шкільного навчання з інформаційно-репродуктивного процесу на творчий розвиток особистості учня, формування в нього основних здатностей-компетенцій потребують зміни підходів до оцінювання навчальних досягнень школярів, яке «має ґрунтуватися на позитивному принципі, що передусім передбачає врахування рівня досягнень учня, а не ступеня його невдач». Оцінка лише тоді стає стимулом, який спонукає до активної розумової праці, коли взаємини між учителем і учнем побудовані на взаємному довірі і доброзичливості.

Оцінювати знання – це насамперед уміти підмічати успіхи в навчанні, а для цього вчитель покликаний знайти правильний підхід до кожного учня, берегти вогник його допитливості, жадоби до знань.

Ключові слова: навчання, розвиток, оцінка, оцінювання, індивідуальний підхід, мотивація, готовність до навчальної діяльності, гуманізація освіти, розвиток творчості школяра, самоконтроль, самовиховання, самооцінка.

Постановка проблеми. Гуманізація, демократизація освіти, переорієнтація шкільного навчання з інформаційно-репродуктивного процесу на творчий розвиток особистості учня, формування в нього основних здатностей-компетенцій потребують зміни підходів до оцінювання навчальних досягнень школярів, яке «має ґрунтуватися на позитивному принципі, що передусім передбачає врахування рівня досягнень учня, а не ступеня його невдач». Оцінка лише тоді стає стимулом, який спонукає до активної розумової праці, коли взаємини між учителем і учнем побудовані на взаємному довірі і доброзичливості.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. До питання оцінювання зверталися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Зокрема, розвиток внутрішніх мотивів пов'язаний із формуванням навчальних дій контролю й оцінки, які є складовими навчальної діяльності, вивчали Д. Ельконін, В. Давидов, Г. Цукерман; критерії та норми оцінювання на загальнопедагогічному рівні – А. Алексюк, Н. Буринська, О. Ляшенко, С. Сухорський, М. Ярмаченко; принципи оцінювання та вимоги до його здійснення – Ю. Бабанський, Є. Перовський, Г. Щукіна; зміст функцій і завдання оцінювання – Ш. Амонашвілі, К. Делікатний, О. Локшина, В. Онищук, В. Полонський, О. Савченко, В. Сухомлинський; оцінку як засіб мотивації навчальної діяльності учнів розглядали Б. Ананьєва, О. Богданова, Л. Занкова, І. Лернер, О. Савченко, І. Якиманська.

Незважаючи на дослідження різних аспектів, у цілому проблема оцінювання залишається не

достатньо вивченою, зокрема у зв'язку з розвитком особистості, індивідуалізацією та диференціацією навчального процесу. Зважаючи на це, метою нашої статті є обґрунтування проблеми оцінювання як однієї з основних складових навчальної діяльності та розвитку особистості, акцентування уваги на системному та глибинному аналізі цього явища в педагогічній теорії.

Виклад основного матеріалу. Система оцінювання навчальних досягнень учнів викликала активне обговорення, широкі дискусії серед педагогів-практиків, науковців-теоретиків, у широких колах батьків і громадськості. І це зрозуміло, оскільки йдеться про дітей – сучасне і майбутнє нашої держави. Тому актуальним є розгляд ідей, думок, підходів, поглядів і практичного досвіду В.О. Сухомлинського, який багато працював над цією актуальною проблемою і зробив цінний внесок у її науково-практичне розв'язання.

Особливого значення В.О. Сухомлинський надавав проблемі відповідності перевірки знань навчально-виховній меті уроку. Вивчення досвіду багатьох учителів з різних шкіл переконало вченого в тому, що найхарактерніші труднощі в методиці проведення уроку (наприклад, раціональне витрачання часу, співвідношення різних структурних частин уроку) виникають через невміння вчителя правильно проводити перевірку та облік знань, узгоджувати їх з навчально-виховною метою уроку. Щодо цього в одній зі статей Василь Олександрович зауважує: «Опитування учнів у деяких учителів стає самоціллю і проводиться

тільки для оцінок, незалежно від матеріалу й цільового спрямування уроку. Існує навіть певна шаблонна форма опитування: на початку уроку викликаються один за одним кілька учнів, які перераховують відповідний розділ підручника, причому і граматичне правило, і суть історичної події, і закон фізики повторюються однаково. Таке опитування є марним витрачанням часу і, що особливо шкідливо, веде до вихолощування ідейного змісту предмета, до утвердження в свідомості учнів погляду на науку як на суму певних «порцій» знань, що їх треба заучити» [1, 11].

В. О. Сухомлинський зазначав, що важливою вимогою до організації навчального процесу є необхідність усвідомлення дітьми мети навчання, так як воно є найважливішими стимулом навчальної діяльності учнів. Педагог вважав, що оцінка, будучи невід'ємною частиною процесу навчання, є завершальним етапом роботи, винагородою за роботу. Він радив вчителям починати з виставлення відмінних оцінок і не поспішати заносити в журнал незадовільні оцінки учням, які з тих або інших причин не встигли засвоїти навчальний предмет.

Аналізуючи опитування та інші форми перевірки знань у тісному зв'язку із змістом програмного матеріалу, перевіряючи доцільність застосування кращими викладачами ряду методичних засобів, В.О. Сухомлинський зробив висновок, що і зміст запитань, які ставляться під час перевірки знань, і сам спосіб перевірки, і питома вага часу, що виділяється для контролю, – все це має насамперед визначатися навчально-виховною метою предмета в цілому і його окремих тематичних розділів зокрема.

Одним із найсерйозніших недоліків обліку знань В.О. Сухомлинський вважав те, що у своїх відповідях учні здебільшого відтворюють навчальний матеріал, який має лише осмислюватися для кращого розуміння суті фактів і явищ, а не для заучування і відтворення. Опитування з деяких гуманітарних предметів у жодному разі не повинне спрямовуватися на відтворення учнями матеріалу в такому порядку, в якому він пояснюється і викладається. Василь Олександрович стверджує, що у доцільному визначенні форми виявлення знань, доборі відповідних запитань великою мірою проявляється педагогічна майстерність вчителя [3, 112].

На етапі перевірки виконання учнями домашнього завдання з метою оцінювання та закріплення їхніх навчальних досягнень особливо має враховуватися закономірність: чим більше методи роботи обумовлюються навчально-виховною метою уроку, тим більше урізноманітнюється його структура і тим чіткіше узгоджується кожний

етап зі змістом навчального матеріалу. Знає учень тоді, коли уміє застосовувати знання. Сам процес навчання – це неперервний процес застосування знань, які стають знаряддям, засобом для оволодіння знаннями новими.

Велику увагу В.О. Сухомлинський приділяв самостійному вивченню учнями під керівництвом учителя конкретних фактів, явищ, предметів як стимулові їхньої активної розумової діяльності. На думку Василя Олександровича, саме таке вивчення має бути органічною складовою оволодіння новими знаннями і способами діяльності. За такої умови узагальнення, висновки, закономірності, які потрібно розглянути й розкрити на уроці, впливають із взаємозв'язків між конкретними предметами, фактами, явищами навколишнього світу. У цьому контексті вчений відводить важливу роль наочності, що має не лише використовуватися для показу і створення відповідного уявлення, а й бути для школярів інструментом, засобом, об'єктом самостійного вивчення. Тому відсутність на уроці необхідної наочності вчений називає великим недоліком, він нерідко рекомендував виготовляти її власноруч, оскільки за її відсутності виклад навчального матеріалу стає схоластичним. А в деяких випадках Василь Олександрович однозначно стверджував: *«Непринустимо, щоб урок, на якому відбувається систематизація матеріалу, проводився без унаочнення»* [4, 61].

Результати навчально-пізнавальної діяльності учнів В.О. Сухомлинський ставить у безпосередню залежність від того, наскільки глибоко вчитель проаналізував зміст уроку. Про будь-який урок, на думку вченого, завжди можна зробити такий узагальнений висновок: якщо вчитель під час підготовки до уроку й під час його проведення керувався принципами дидактики, то він правильно обирає методи, форми навчання і досягає успіхів; якщо ж забував про принципи дидактики, то уроки є неповноцінними. Так, один з оглядів уроків, які Василь Олександрович періодично робив на засіданні педагогічної ради Павлівської середньої школи, він присвятив саме питанню, як у процесі підготовки до уроку й на самому занятті вчителі дотримувалися принципів дидактики. Забезпечення, зокрема, принципу наступності в навчанні В.О. Сухомлинський називає одним з найголовніших шляхів попередження неуспішності. Тому він наголошував, що здійснення цього дидактичного принципу насамперед залежить від учителя й методичного керівництва його роботою [4, 24].

В.О. Сухомлинський звертає увагу на специфічність роботи вчителя, оскільки йому постійно доводиться оцінювати результати навчально-пізнавальної діяльності своїх вихованців. Характеристика якості знань, умінь та навичок, тобто їх

оцінка, виконує стимулюючо-мотиваційну функцію, бо в ній закладена спонука, під впливом якої в дитини розвивається природне прагнення удосконалюватися, ставати кращою. Завдяки оцінці учневі зовсім не байдуже, якою людиною його вважають – працюютою чи ледачою, неробою. Однак вплив оцінки, стверджує Василь Олександрович, стає позитивною виховною силою лише тоді, коли вона гармонійно зливається з внутрішнім духовним світом дитини. Оцінку вчений образно називає гострим інструментом, використання якого потребує великого уміння і культури. Вона може бути серйозним стимулом до навчально-пізнавальної праці учня або, навпаки, значною перешкодою в його навчанні.

У шкільній оцінці Василь Олександрович помітив і виділив своєрідну осердечену її грань: це – ставлення вчителя до учня як до людини. «Бійтеся того, – підкреслює Василь Олександрович, – щоб розум ваш розкривався перед вихованцями тільки в ті моменти, коли ви перевіряєте знання. Немає нічого згубнішого для вчителя, ніж використання свого розуму для того, щоб зайвий раз підкреслити незнання дітей або показати свою перевагу над ними. Розум учителя повинен не пригнічувати, а вести, освітлювати дорогу, *висвічувати* знання» [9, 347]. Прочитуємо і такі слова павлиського вченого: «Не оцінка, не бал – головна мета, а самовираження людини в переживанні того, що вона думає» [8, 486].

Одним з прикрих недоліків і великою бідою шкільного життя В.О. Сухомлинський називає погляд на оцінку, бал як основний критерій і визначальне мірило дитини: має успішні результати – вона хороший учень, встигає посередньо – такий собі, а якщо має низькі показники, то її вже відносять до розряду безнадійних. За оцінками, які учень отримує за знання, вчитель визначає моральне обличчя дитини. За такого підходу губиться особистість, за оцінкою, баломне бачиться невичерпність її багатогранного духовного світу, а це веде до ще більшого погіршення успішності, до байдужості в навчанні. Саме з цієї причини немало дітей і особливо підлітків йдуть до школи, за образним порівнянням вченого-гуманіста, «мов на кару єгипетську». «Але пізнання світу – підкреслює Василь Олександрович, – не зводиться лише до засвоєння знань. Біда багатьох учителів у тому, що вони вимірюють і оцінюють духовний світ дитини лише оцінками та балами, розподіляють учнів на дві категорії залежно від того, вчать чи не вчать діти уроки» [7, 12].

В.О. Сухомлинський радить особливо уважно підходити до оцінювання результатів навчання і фізичної праці відстаючих та малоздібних учнів. У Павлиській середній школі найрізноманітнішими

засобами намагалися розвивати пізнавальні можливості й зміцнювати пам'ять малоздібної дитини, не давали підстав навіть подумати, що її успіхи, навчальні досягнення оцінюються тільки за тим, як вона запам'ятала урок, і не показували, що її якось виділяють з-поміж інших.

Оцінюючи навчальні досягнення учнів, В.О. Сухомлинський закликає вчителів підносити дитину на ниві пізнання, ніколи не забувати, що вони мають справу із ще не зовсім зміцнілою думкою дитини. Якщо в однієї дитини вона, ніби течія у стрімкій річці, то інша може бути тугодумом і найбільше страждати через те, що вчителю хочеться, аби учень якнайшвидше відповів задля оцінки. Якщо дитина не має оцінки, то вона або ще не може справитися з передбаченими програмою завданнями, або, можливо, й не бажає працювати.

Педагогам-практикам павлиський вчений-гуманіст радить не поспішати, не нервувати, не підхльостувати дитяче мислення караючою різкою оцінки, оскільки це не допоможе, а тільки нашкодить. Доцільніше вивчати, як мислить конкретна дитина, зміцнювати її розумові сили, запобігаючи небажаним прикрим випадкам.

Не завжди сприяє поліпшенню навчальних досягнень учнів сам підхід до виявлення результатів їхньої праці. Василь Олександрович, щоб застерегти інших і звернути увагу на недопустимість таких випадків чи чогось подібного в освітніх закладах, неодноразово звертається до реальних прикладів зі шкільного життя.

Василь Олександрович застерігає педагогів від жорстоких, так званих «сильнодіючих» засобів впливу на дитину, які, на їхню думку, допоможуть досягти бажаних позитивних змін. У статті «Не бійтеся бути ласкавими» Василь Олександрович описує таку прикру ситуацію: «В одній школі вчителька привела на батьківські збори двох школярів і запропонувала їм читати: один читав швидко, емоційно, а другий продемонстрував своє безсилля – збивався, переставляв склади і слова, читав не те, що написано. Таке виставляння напоказ невміння дитини, публічне приниження її – вже само по собі велике зло. Але ще гірше те, що учня, який не вмів читати, це зовсім не бентежило, його не ображало таке публічне приниження. Видно, вже немало таких ударів моральним ремінцем зазнав він, якщо перестав відчувати і покарання, і добре слово. Отак дитячу душу, відкриту для добра, ласки і справедливості, жорстокість, невмотивовані покарання та приниження вкривають непроникним крижаним панцирем байдужості» [9, 353–354].

Одним з головних принципів навчання Василь Олександрович вважав правильну оцінку

трудова зусиль кожного учня, яка повинна стосуватися також і самого процесу оволодіння знаннями, уміннями та навичками. Звичайно, це зовсім не означає, що оцінювати навчальні досягнення учнів потрібно тільки залежно від того, скільки зусиль доклав учень задля їх засвоєння. Так, оцінка має все-таки відображати фактичний рівень досягненого школярем кінцевого результату, однак обов'язково має враховуватись і рівень прикладених учнем зусиль. Адже похвала за успішні навчальні досягнення в одних учнів може бути наслідком їхніх природних обдарувань, а предметом осуду – обмежені можливості окремих учнів. «Оцінка морально виправдана тільки тоді, – зазначає вчений, – коли учитель оцінює не здібності, взяті, так би мовити, у чистому вигляді, а єдність праці і здібностей, причому на перше місце ставиться праця» [6, 84].

Оцінку заробляють сумлінною працею – до такого переконання мають поступово доходити школярі. На думку В.О. Сухомлинського, треба мати холодне і байдуже серце наглядча, щоб ставити незадовільну оцінку дитині молодшого шкільного віку, оскільки, одержуючи їх одна за одною, вона, як уже зазначалось, зникає з думкою, що ні на що не здатна. Ще гірше, коли незадовільна оцінка ставиться учневі за невміння вчитися: дитина, зникаючи, що вчитель вважає її ні до чого не здатною, починає хитрувати, лицемірити, вдаватись до обману. Нерідко за таких обставин учитель стає для дитини ненависною людиною, якої вона боїться і яку зневажає. У дитини щось не виходить, а вчитель вважає її винуватцем та ще й приголомшує незадовільною оцінкою, завдаючи великих душевних страждань.

Педагог образно порівнює довірливі очі маляка, який уперше переступив поріг школи, з ніжною квіткою, що тільки-но розкрилась. І дуже погано, коли вже у перші місяці навчання на нього звалюється справжнє горе: інші діти вчать успішно, а йому це не під силу, у нього двійки і двійки, він нікому не потрібний. Для дитини це справді трагічна ситуація: вона втрачає віру у власні сили, бо не сподівається на успіх від власної праці. Тому Василь Олександрович звертається до учителів з таким побажанням: «Оцінюйте розумову працю дитини лише тоді, коли вона дає хоч би незначні позитивні наслідки. Умійте бачити й відчути в кожному неповторну людську індивідуальність» [6, 217].

Під час оцінювання навчальних досягнень учнів В.О. Сухомлинський радить запобігати утвердженню у свідомості учнів психологічної орієн-

тації на опитування, оскільки це призводить до односторонньої оцінки їхньої розумової праці і здібностей. Такий підхід веде до відриву знань від духовного життя учня, від його інтелектуальних інтересів і можливостей. Тому В.О. Сухомлинський зауважує: «Навчання, уроки, виконання завдань, постійне одержання оцінок ні в якому разі не повинні стати єдиною і всепоглинаючою міркою, якою вимірюється, оцінюється людина, а вона, маленька людина, сприймає, переживає цю оцінку, це щоденне вимірювання з особливою гостротою і вразливістю. Вона повинна на власному досвіді переконатися, що її вимірюють багатьма мірами, до неї підходять з різних боків» [5, 74].

Підходи, норми і практику оцінювання навчальних досягнень учнів у сучасній йому школі В.О. Сухомлинський вважав недосконалими, оскільки добре розумів і відчував: шкільна оцінка свідчить про наявність знань на рівні пам'яті, а не про усвідомленість їх, не про ставлення учня до них, не про уміння застосовувати їх на практиці. Крім того, дії окремих учителів інколи спричиняють нездорову гонитву за високими показниками, ведуть до ускладнення й погіршення емоційно-психічного стану школярів, конфліктів у взаємостосунках учня з учителями та однокласниками, до втрати віри у власні пізнавальні сили й можливості. Василь Олександрович прямо констатував, що «однобічність оцінки сил і здібностей учнів міцно вкоренилась у ті роки в життя школи» [7, 14].

Висновки і перспективи досліджень. Отже, до проблеми оцінювання навчальних досягнень учнів В.О. Сухомлинський закликає ставитися з особливою психолого-педагогічною увагою, пильністю. Насамперед він звертає увагу на те, що перевірку знань, умінь та навичок школярів не можна розглядати у відриві від усієї системи навчально-виховної роботи.

Оцінка в руках учителя стає інструментом навчання і виховання, якщо вона пробуджує дитяче бажання вчитися і підтримує, підживлює його, а не карає за невдачі чи небажання працювати.

Таким чином, контроль і оцінка знань, умінь і навичок учнів – є невід'ємним структурним компонентом навчального процесу. Процес навчання є системою із внутрішніми взаємозв'язками між їх компонентами. Компоненти цієї системи є діючими, залежними один від одного, дія одного обумовлює функцію іншого, оскільки вони знаходяться в складних взаємовідносинах. Важливим компонентом системи навчання в середньому навчальному закладі є контроль, який виступає підсистемою по відношенню до цієї системи.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.

2. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – К.: Рад.шк., 1985. – 557 с.
3. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа // Вибрані твори в 5-ти т. Т.4. – К.: Рад. школа, 1976. – 640 с.
4. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. –К.: Рад.шк., 1988. – 284 с.
5. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – 2-е изд. – К.: Рад. школа, 1972. – 244 с.
6. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю. – К.: Рад. школа, 1984. – 254 с.
7. Сухомлинський В.О. З чого починається громадянин // Вибрані твори. В 5-ти т.Т.5.Статті. – К.: Рад. школа, 1977. – 639 с.
8. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори. В 5-ти тт. Т.1. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с.
9. Сухомлинский В.О. Методика виховання колективу // Вибрані твори. В 5-титт.Т.1. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с.

References

1. Goncharenko S.U. Ukrainian Pedagogical Dictionary. -Kyiv: Lybid, 1997. – 376 p.
2. Sukhomlinsky V.A. I give my heart to the children. Birth of a citizen. Letters to the son. – K.: Radoshk., 1985. – 557 p.
3. Sukhomlinsky V.O. Pavlishka High School // Selected Works in the 5th t. T.4. – K.: Rad. school, 1976. – 640 p.
4. Sukhomlinsky V.O. Talk with a young director. -K.: Radoshk., 1988. – 284 p.
5. Sukhomlinsky V.A. I give my heart to the children. – 2nd ed. – K.: Rad. school, 1972. – 244 p.
6. Sukhomlinsky V.A. One hundred tips for the teacher. – K.: Rad. school, 1984. – 254 p.
7. Sukhomlinsky V.O. What is the beginning of a citizen // Selected works. In the 5th tt. 5. Article. – K.: Rad. school, 1977. – 639 p.
8. Sukhomlinsky V.O. Problems of education of a fully developed personality // Selected works. In 5 t. T.1. – K.: Rad. school, 1976. – 654 p.
9. Sukhomlinsky V.O. The method of education of the collective // Selected works. In 5 tt.T.1. – K.: Rad. school, 1976. – 654 p.

Любовь Продан. Контроль и оценивания учебной деятельности учащихся в системе уроков в педагогической концепции В. А. Сухомлинского

Переориентация школьного обучения с информационно-репродуктивного процесса на творческое развитие личности ученика, формирование в него основных способностей-компетенций потребует новых подходов к оценке учебных достижений школьников. Оценка лишь тогда становится стимулом, который побуждает к активности умственного труда, когда отношения между учителем и учеником построены на взаимном доверии и доброжелательности.

Оценивать знания – это прежде всего уметь подмечать успехи в учебе, а для этого учитель призван найти правильный подход к каждому ученику, беречь огонек его любознательности, жажды знаний.

Ключевые слова: обучение, развитие, оценка, оценивание, индивидуальный подход, мотивация, готовность к учебной деятельности, гуманизация образования, развитие творчества школьника, самоконтроль, самовоспитание, самооценка.

Lyuba Prodan. Supervision and evaluation of students' activities in the learning system in the pedagogical concept of V. O. Sukhomlinsky

The reorientation of school learning in the information and reproduction process to the creative development of the student's personality, the formation of his basic abilities-competencies, requires a change in approaches to assessing students' achievements, which "must be based on a positive principle, which primarily involves taking into account the level of student's achievement and not his degree of failures". An assessment only becomes a stimulus that induces an active mental work when the relationships between the teacher and the student are built on mutual trust and benevolence.

Control and assessment of students' knowledge, skills and competences is an integral structural component of the learning process. The learning process is a system with internal interconnections between their components. The components of this system are acting dependent on each other, the action of one determines the function of the other, since they are in complex relationships. An important component of a system of education in a secondary school is the control that the subsystem acts against that system.

Characterization of the quality of knowledge, skills, that is, their assessment, performs a stimulating and motivational function, because it contains an incentive, under the influence of which the child develops a natural desire to improve, become better. Thanks to the assessment, the student is not indifferent to what kind of person they consider him to be a hard worker or a lazy non-worker. However, the impact of assessment, says Vasily, becomes a positive educational force only when it blends harmoniously with the inner spiritual world of the child.

Assessment in the hands of a teacher becomes a tool of learning and upbringing if it awakens the child's desire to learn and supports, nourishes it, and does not punish failures or unwillingness to work.

To evaluate knowledge is, first of all, able to commemorate success in learning, and for this purpose the teacher is called to find the right approach to each student, to keep the light of his curiosity, thirst for knowledge.

Key words: learning, development, evaluation, evaluating, individual approach, motives, readiness for educational activity, humanization of education, development of student's creativity, self-control, self-education, self-esteem.